

Diplomatsko reševanje nacionalnih konfliktov v Cislajtaciji

Breda ZALAŠČEK

Univerza v Ljubljani, Ljubljana

Izvorni znanstveni rad
(priljubeno: 9. veljače 2021.)
UDK 94(436-89)"1908"
323.1(436-89)"1908"
327.82(436-89)"1908"

V članku je prikazan poskus ureditve mednacionalnih odnosov na istrskem polotoku v letih pred prvo svetovno vojno v širšem kontekstu reševanja nacionalnih konfliktov v avstrijski polovici Habsburške monarhije. Poseben poudarek je na predstavitvi in analizi moravskega kompromisa leta 1905, ki je temeljil na osebnem načelu in je postal nekakšen model za urejanje mednacionalnih odnosov v Cislajtaciji ter na analizi istrskega kompromisa leta 1908, ki je temeljil na teritorialnem načelu.

Ključne besede: politična zgodovina, moravski kompromis, istrski kompromis 1908

Oris političnega dogajanja v Cislajtaciji

Habsburška monarhija je s februarjskim patentom (1861), ki je bil bolj centralistično naravnana, uvedla »dvojni sistem«, in sicer sta na eni strani osrednja vlada in državni zbor vodila zadeve, za katere sta bila pristojna, na drugi strani pa so imele precejšnje pristojnosti tudi dežele z deželnimi redi.¹ Državni zbor je dobil pravi videz parlamenta z imenovano gosposko zbornico, katere člani so bili polnoletni principi cesarske družine, dedni člani visokega domačega plemstva, visoki cerkveni dostojanstveniki in za državo zaslužni možje iz področja znanosti ali umetnosti, ki jih je cesar imenoval za dosmrtnne člane, in s poslansko zbornico, ki jo je sestavljalo tristotriinštirideset voljenih poslancev, ki naj bi jih v državni zbor pošiljali deželni zbori posameznih dežel. Državnozbornske poslance so v deželnih zborih volili iz plenuma po večinskem sistemu, pri čemer so morali obvezno upoštevati razmerje med posameznimi kurijami in tudi posamezna (nacionalna) območja. Držav-

¹ Andrej PANČUR, »Začetek ustavne dobe in oblikovanje slovenskega tabora«, v *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije*. Ljubljana, 2005., 26-27.

ni zbor je bil podoben sestavi deželnih zborov, ki, zaradi volilnega sistema (zastopstva interesov), ni odražal realnih socialnih in nacionalnih struktur.²

Vendar takšna ureditev ni zadovoljila narodov v monarhiji in z avstro-ogrsko poravnavo leta 1867 je bila monarhija postavljena na nove temelje, saj se je iz centralistične orientacije, ki svojim federalnim enotam ni priznavala niti najmanjše državnopravne samobitnosti, prelevila v realno unijo dveh držav s personalno unijo v osebi cesarja. Konec leta pa je luč sveta ugledala decembrska ustava (»*Dezemberverfassung*«), ki je bila formalno poimenovanje ustavnega svežnja petih temeljnih ustavnih zakonov (»*Staatsgrundgesetz/e*«) in t. i. delegacijskega zakona z dne 21. decembra 1867.³

Vse te postopne spremembe so nakazovale pot k politični in nacionalni mobilizaciji prebivalstva ter k demokratizaciji avstrijskega dela monarhije. Tudi z volilnimi reformami (1873, 1882, 1896, 1907) in s širjenjem volilne pravice je v politično življenje vstopalo čedalje več ljudi. Vendar uvedba neposrednih volitev v državni zbor 1873 ni bila posledica demokratičnosti nemških liberalcev, ki so si s tem zagotovili politično prevlado v državnem zboru in seveda v monarhiji — predstavniški sistem in ki se je na koncu oblikoval v vseh segmentih političnega življenja (od občine do državnega zbora), saj je bil vzpostavljen precej pragmatično.⁴

V letih od 1871 do 1879 so vlado na Dunaju vodili nemški liberalci, ki so zatrli konservativne-federalistične poskuse dvora konec šestdesetih in na začetku sedemdesetih let. Stopili so na »samostojno« centralistično politično pot.⁵ Leta 1879 je položaj avstrijskega ministrskega predsednika zasedel grof Eduard Taaffe, ki se je odločil za konservativno-slovansko koalicijo. Taaffe je sicer že pred državnozbornimi volitvami navezal stike s Čehi in tako mu je leta 1879 uspelo, da so se Čehi, ki so od leta 1871 dalje bojkotirali državni zbor, ponovno vrnili vanj. Uspelo mu je sestaviti vlado, ki se je načeloma opirala na protiliberalno koalicijo slovanskih in konservativnih poslancev alpskih dežel. Glavno oporo Taaffejevi vladi je predstavljal Karl Hohenwart s svojim Klubom desnega centra (poleg Slovencev so bili v klubu tudi Hrvati, bukovinski Romuni in nemški konservativci iz Gornje Avstrije, Salzburgske, Štajerske, Tirolske in Predarlskega. Hohenwartov klub, ki je štel 55 poslan-

² Pieter M. JUDSON, *The Habsburg Empire: A New History*. London, Harvard University Press, 2016., 254.

³ Ernst BRUCKMÜLLER, *Avstrijska zgodovina*, Ljubljana, Slovenska matica, 2017., 363.

⁴ Filip ČUČEK, *Svoji k svojim: na poti k dokončni nacionalni razmejitvi na Spodnjem Štajerskem v 19. stoletju*, Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 2016., 45-46.

⁵ Filip ČUČEK, »Jezikovne »težave« na Spodnjem Štajerskem v Taaffejevi dobi«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 48 (2008) 2, 8.

cev, je od leta 1879 skupaj s Poljskim (58 poslancev) in Češkim klubom (55 poslancev) sestavljal t. i. železni obroč 168 poslancev, s katerim je desnica nadvladala nemško opozicijo, in sicer Klub liberalcev (93 poslancev) in Napredni klub (57 poslancev).⁶ V državnem zboru se je Taaffejeva vlada na začetku soočala z velikimi težavami, saj je bilo razmerje med vladno koalicijo in liberalno opozicijo na začetku skoraj izenačeno.⁷

Taaffejeva vlada je bila bolj federalistično orientirana, večinoma je sprejemala samo okvirne državne zakone, medtem ko je pripravo natančnejše zakonodaje prepuščala deželnim zborom. Nenemškim narodom se je poskušal približati s priznanjem določenih koncesij po upravni poti.⁸ Do začetka leta 1881 je Taaffe iz vlade umaknil liberalne ministre, na njihovo mesto pa imenoval nove iz vrst federalistične desnice (resor pravosodnega ministra je prevzel češki minister dr. Alois Pražák). Še pred zamenjavo nemških liberalnih ministrov je Taaffe začel vračati usluge, saj se je zavedal, da so češki poslanci temelj njegove koalicije. Ti so svoje državnopravne želje izročili cesarju na dan odprtja deželnega zbora 7. oktobra 1879.⁹

Že naslednjega leta, 19. aprila 1880, so izšle Taaffejeve-Stremayrjeve jezikovne odredbe za Češko in Moravsko, ki so v obeh deželah uveljavile češčino kot zunanji uradovalni jezik državnih uradov in sodišč. Nasprotno pa je nemška liberalna opozicija začela javno poudarjati, da je nemščina v nevarnosti. Vlada se je tudi odločila, da bo razdelila starodavno Karlovo univerzo v Pragi na češki in nemški del. Tudi ta odlok je naletel na ostro nasprotovanje nemških liberalcev.¹⁰ Čehom je vlada zagotovila tudi upoštevanje češčine na sodiščih v Šleziji. In navsezadnje jim je bila obljubljena tudi deželnozborna volilna reforma v veleposestniški kuriji, ki je šla na roke češkemu plemstvu.¹¹

Vendar z njegovo politično taktiko »iz rok v usta«, značilno za urejanje nacionalnih težav, ni bil zadovoljen nihče. Pri Nemcih, ki so v skladu s tradicijo in domnevno kulturno premočjo zahtevali zase prioritetni položaj v

⁶ Helmeut RUMPLER, »Parlament und Regierung Cisleithaniens 1867 bis 1914«, v *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Verfassung und Parlamentarismus*, Helmut Rumpler in Peter Urbanitsch, ur., Zv. VII/1. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000., 749-750.

⁷ Janez CVIRN, *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848-1918)*, Celje, Zgodovinsko društvo Celje, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2015., 137.

⁸ E. BRUCKMÜLLER, *Avstrijska zgodovina*, 351.

⁹ J. CVIRN, *Dunajski državni zbor*, 137.

¹⁰ Otto URBAN, *Die tschechische Gesellschaft 1848-1948*, Wien—Köln—Weimar, Böhlau Verlag, 1994., 517-522.

¹¹ J. CVIRN, *Dunajski državni zbor*, 137.

državi, se je po prvih koncesijah Čehom in Slovencem začel krepiti nacionalni radikalizem, ki je vse politične in družbene težave presojal iz zornega kota »najvišjih« nacionalnih interesov. Odločno obliko je dobil v vrstah »vsemenske stranke« z Georgom von Schönererjem na čelu, ki si je v skladu z linškim programom¹² iz leta 1882 prizadeval za poseben položaj Galicije in Bukovine v Cislajtaciji, uveljavitev nemškega značaja v deželah, ki so nekoč bile v Nemški zvezi (nemščina naj bi bila državni jezik), za oblikovanje enotnega carinskega področja z nemškim rajhom in za tesno naslonitev na Nemčijo v obliki meddržavne pogodbe.¹³ Prav tako pa z njegovo politiko niso bili zadovoljni njegovi slovanski koalicijski partnerji, ki so pričakovali veliko več, kot jim je bil pripravljen dati. Tako Čehi kot Slovenci so stalno posredovali preko pravosodnega ministra Pražaka in načelnika Kluba desnega centra grofa Hohenwarta, naj vlada uresniči načelo nacionalne enakopravnosti. Taaffe jim jo je stalno obljubljal in uporabljal politiko čakanja in potrpežljivosti.¹⁴

Po letu 1885 je začel »železni obroč« popuščati. Taaffe se je moral zaradi spremenjenih političnih razmer začeti ozirati po novih zaveznikih, ki jih je našel v Združeni nemški levici, ki so bili zaradi neznosne želje po oblasti pripravljene sklepati kompromise tudi z nacionalnimi sovražniki.¹⁵ Z vlado so bili pripravljene sodelovati, če bi ta končno izvedla »pravičnejšo« ureditev jezikovnih odredb na Češkem. Od decembra 1886, ko so nemški liberalci zapustili češki deželni zbor, si je vlada prizadevala doseči sporazum glede jezikovnega vprašanja na Češkem, vendar so Čehi vztrajali pri svojih stališčih. Vladna prizadevanja tako niso prinesla uspeha.¹⁶

Državnozborski mir, ki je nastal pod dvajsetletno Taaffejevo vlado, so skalile državnozborske volitve leta 1891. Hohenwart je obnovil svojo državnozborsko skupino pod imenom Klub konservativcev, vendar ga je del Hrvatov kmalu zapustil in se povezal z mladočehi. Železni obroč je razpadel, čeprav ga je poskušal Taaffe rešiti z oblikovanjem velike koalicije Hohenwartovega kluba, Poljakov in nemških liberalcev.¹⁷ Vendar je olje na ogenj

¹² Podrobneje o tem glej, J. CVIRN, *Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861—1914)*, Maribor, Obzorja, 1997., 105-106.

¹³ J. CVIRN, *Trdnjavski trikotnik*, 106.

¹⁴ O. URBAN, *Die tschechische Gesellschaft*, 535.

¹⁵ H. RUMPLER, »Parlament und Regierung Cisleithaniens 1867 bis 1914«, 785-786.

¹⁶ J. CVIRN, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji: Dunajski državni zbor in Slovenci (1848-1918)*. Ljubljana, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2006., 176.

¹⁷ H. RUMPLER, »Parlament und Regierung Cisleithaniens 1867 bis 1914«, 812-819.

prilil 10. oktobra 1893, ko je koalicijske stranke osupnil s predlogom volilne reforme. Predlog je sicer še vedno ohranjal kurialni sistem, a je v mestni in kmečki kuriji razširil volilno pravico na vse polnoletne moške državljane.¹⁸ Proti predlogu so odločno nastopili največji parlamentarni klubi (Združena nemška levica, Hohenwartov konservativni klub in poljski klub), ki so Taaffeja prisilili k odstopu.¹⁹

Na mesto ministrskega predsednika je cesar 11. novembra 1893 imenoval kneza Alfreda Windischgrätza.²⁰ Nova vlada si je zadala, da dokler ne pride do spremembe volilne reforme, naj se zamrznejo tudi vsa druga politična vprašanja, torej tudi nacionalno. Vendar je bila tudi ta vlada kratkega roka, saj je padla že junija 1895 po znamenitem boju za slovenske vzporednice na celjski gimnaziji.²¹

Cesar je 30. septembra 1895 za novega ministrskega predsednika imenoval nekdanjega galicijskega namestnika grofa Kazimirja Badenija. Slednji je 14. junija 1896 izvedel volilno reformo, uvedena je bila splošna kurija, v katero so lahko volili vsi moški državljani, stari več kot 24 let; s tem je razširil krog volilnih upravičencev.²² Državnozborna volilna reforma je pomenila kompromis med načelom splošne in enake volilne pravice ter starim sistemom kurij; bila je prvi odločnejši korak k demokratizaciji volilnega in političnega življenja v Avstriji.²³

Badeni je svoje poslanstvo, bolj kot izvedbo volilne reforme, videl v tem, da reši češki problem, zato je 5. aprila 1897 razglasil jezikovne odredbe za Češko in 22. aprila 1897 še za Moravsko. Z jezikovnimi odredbami je poskušal zadovoljiti Čeha in pomiriti nacionalna nasprotja. Bistvo Badenijevih jezikovnih odredb je bila določba, da morata biti tako nemščina kot češčina t. i. »notranja« uradovalna jezika na Češkem in Moravskem. To je pomenilo, da bi morali državni uradniki znati oba deželna jezika.²⁴ Odredbe so bile za Nemce nesprejemljive, saj so jih razumeli kot neupravičen napad na

¹⁸ William A. JENKS, *The Austrian Electoral Reform of 1907*, New York, Columbia University Press, 1950., 20-22; H. RUMPLER, »Parlament und Regierung Cisleithaniens 1867 bis 1914«, 820-823.

¹⁹ Lothar HÖBELT, »Parteien und Fraktionen im cisleithanischen Reichsrat«, v *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, VII., Wien, 2000., 945-946.

²⁰ Andrej PANČUR, »Nacionalni spori«, v *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije*, Neven Borak et al., ur., Ljubljana, Mladinska založba, Inštitut za novejšo zgodovino 2005., 36.

²¹ J. CVIRN, *Trdnjavski trikotnik*, 187-188.

²² A. PANČUR, »Nacionalni spori«, 36.

²³ J. CVIRN, *Trdnjavski trikotnik*, 275.

²⁴ H. RUMPLER, »Parlament und Regierung Cisleithaniens 1867 bis 1914«, 838.

njihove pravice.²⁵ Vsenemški poslanec Karel Hermann Wolf pa jih je označil za »nezaslišan in frivolen atentat na Nemce.«²⁶ V naslednjih mesecih so se nemški poslanci z »vsemi silami« borili proti jezikovnim odredbam, v državnem zboru pa so začeli z obstrukcijo, s katero so povsem ohromili njegovo delovanje.²⁷

Zaostritev nacionalnih nasprotij in obstrukcije so imele za posledico, da je Badeni 28. novembra 1897 cesarju ponudil odstop. Cesar je za novega ministrskega predsednika 1. decembra 1897 imenoval barona Paula Gautscha, ki pa se je že takoj na začetku svojega mandata srečal z zahtevo po takojšnji ukinitvi jezikovnih odredb. To so od njega zahtevale Nemška napredna stranka, Nemška ljudska stranka, ustavoverna veleposest in krščanski socialci.²⁸ Ker so bili nacionalni spori vedno ostrejši, je Gautsch, da bi spore umiril, 24. februarja 1898 spremenil Badenijeve jezikovne odredbe za Češko in Moravsko. Po Gautschevih odredbah je bila Češka glede rabe jezika ponovno razdeljena v češka, nemška in dvojezična območja. Vendar tudi te odredbe niso zadovoljile nobene od sprtih strani.²⁹

V začetku marca 1898 je ministrskega predsednika Gautscha zamenjal grof Franz Anton Thun-Hohenstein, ki se je uspel obdržati le do konca poletja 1899. Tudi pod Thunovo vlado se reševanje problema jezikovnih odredb za Češko in Moravsko ni premaknilo z mrtve točke. Thunovi vladi ni uspelo rešiti češkega vprašanja, zato je cesar za ministrskega predsednika imenoval štajerskega deželnega namestnika Manfreda Clary-Aldringena, ki je češko vprašanje rešil tako, da je oktobra 1899 preklical jezikovne odredbe za Češko in Moravsko.³⁰

Nacionalni spori so bili vedno ostrejši, strank je bilo vedno več in te so bile vedno manj pripravljene sklepati kompromise. Že 18. januarja 1900 je cesar za ministrskega predsednika imenoval Ernesta von Koerberja. Tudi nova vlada si je prizadevala za dosego sporazuma med Nemci in Čehi, prav tako se je zavedala pomembnosti rešitve jezikovnega vprašanja. V ponovno sklicanem državnem zboru 8. maja 1900 je Koerber predložil osnutek zako-

²⁵ P. M. JUDSON, *The Habsburg Empire*, 315.

²⁶ J. CVIRN, »Želimo biti enakopravni in enakovredni državljani: Gregorčev predlog jezikovnega zakona za zaščito nacionalnih manjšin iz leta 1899«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 49 (2009) 1, 63.

²⁷ H. RUMPLER, »Parlament und Regierung Cisleithaniens 1867 bis 1914«, 840.

²⁸ J. CVIRN, »Želimo biti enakopravni in enakovredni državljani«, 66.

²⁹ Prav tam, 66.

³⁰ H. RUMPLER, »Parlament und Regierung Cisleithaniens 1867 bis 1914«, 851.

na o ureditvi jezikovnih razmer na Češkem in Moravskem, a so Čehi ponovili svojo taktiko in državni zbor obstruirali.³¹

Poleti istega leta je izdelal načrt ustavne reforme, ki naj bi s pomočjo demokratizacije volilnega sistema, reforme poslovnika in z ureditvijo jezikovnih razmer v Cislajtaniji prišlo do oblikovanja »vsedržavne stranke«, ki bi težila k vsesplošni posodobitvi države.³² To je nameraval izvesti s pomočjo volilne reforme, ki je bila mešanica splošne moške volilne pravice in novega kurialnega sistema. Predlog ni bil sprejet, a so se zahteve po uvedbi splošne in enake volilne pravice nadaljevale, veliko jih je menilo, da bi demokrati-zacija volilnega sistema iz parlamenta odstranila radikalizem, hkrati pa so bili prepričani, da bi bila s tem odpravljena nacionalna nasprotja v Avstriji.³³ Vendar, ko so se leta 1904 znova zaostri mednacionalni odnosi, je Koerberjeva vlada odstopila.

Delovanje državnega zbora je ohromila obstrukcija čeških poslancev in Slovanske zveze in cesar je bil naposled prisiljen, da poišče novega ministrskega predsednika. Sedež ministrskega predsednika je ponovno zasedel Gautsch. Leta 1905 je njegova vlada dosegla sporazum med Čehi in Nemci na Moravskem. Moravski sporazum leta 1905 je nekoliko omilil nacionalni spopad na Moravskem in tako moravski deželni zbor razdelil na češke in nemške poslance ter na veleposestnike, kar je v praksi pomenilo, da so Čehi volili češke kandidate, Nemci pa nemške. Moravski kompromis je v zgodovino stopil kot primer uspešnega kompromisa, ki je med seboj pomiril dva različna naroda in je postal nekakšen model za urejanje mednacionalnih odnosov v Cislajtaniji.³⁴

Rok delovanja dunajskih vlad je bil čedalje krajši, saj je bilo vladanje s čedalje manj predvidljivim državnim zborom vedno bolj težko. Kljub temu je uspelo ministrskemu predsedniku von Becku (1906-1908) v času njegove vlade uvesti splošno in enotno volilno pravico za moške. Akcije za splošno volilno pravico so potekale tudi za deželne zборе, vendar so avstrijske vlade še naprej vztrajala na načelu, naj se uvede splošna kurija, nikakor pa ne

³¹ Alfred ABLEITINGER, *Ernst von Koerber und das Verfassungsproblem im Jahre 1900: Österreichische Nationalitäten- und Innenpolitik zwischen Konstitutionalismus, Parlamentarismus und oktroyirtem allgemeinem Wahlrecht*, Wien, Köln, Graz, Hermann Böhlau Nachf., 1973., 122.

³² J. CVIRN, *Dunajski državni zbor*, 164, več o tem glej A. ABLEITINGER, *Ernst von Koerber und das Verfassungsproblem*.

³³ F. ČUČEK, *Svoji k svojim*, 118-119; J. CVIRN, *Dunajski državni zbor*, 242.

³⁴ P. M. JUDSON, *The Habsburg Empire*, 315.

splošna in enaka volilna pravica.³⁵ V času pred prvo svetovno vojno so v avstrijski strankarski politiki prevladovala močne avtoritarne tendence, državni zbor pa je zaradi vse pogostejših obstrukcij izgubljal ugled.³⁶

Reševanje nacionalnih konfliktov s pomočjo kompromisov...

... na Moravskem

Vprašanje državnozborske ureditve monarhije je bilo tesno povezano z nacionalnim vprašanjem, kar je dunajska vlada skušala reševati na različne načine, in sicer se je po vzpostavitvi dualizma nagibala k načrtom za popravek v smeri federalizacije, po utrditvi dualizma in centralizma v Cislajtanijski pa se je ogrela za idejo kompromisov. Prav tako je bila demokratizacija političnega življenja v deželah neizogibna, nacionalna in politična interesna nasprotja pa so bila velika, saj so opozicijske stranke zahtevale več, kot je bila večina pripravljena dopustiti. Vendar je po dolgotrajnih pogajanjih prišlo do kompromisa, pri katerih pa je bila soudeležena vlada kot pomemben ustvarjalec, saj je ohranjala pogovore med stranema v teku in posredovala med nacionalnimi in političnimi nasprotniki. Da bi preprečili nacionalna nasprotja pri volitvah, so v nekaterih deželah pri volilnih reformah poskušali ustvariti nacionalno čim bolj enotne volilne okraje, kar so med drugim dosegli s tem, da so oblikovali nacionalno ločene volilne razrede za vso deželno ozemlje ali za njegove posamezne dele. Volivci vsakega nacionalnega volilnega razreda so imeli lastne volilne okraje in so volili svoje poslance.³⁷ Slednje so leta 1905 uvedli najprej na Moravskem s tako imenovanim moravskim kompromisom.³⁸

V desetletju med letoma 1896 in 1905 je prvič prišlo do pomembnih premikov glede porazdelitve moči v moravskem deželnem zboru kot tudi glede vprašanja volilne reforme. Na deželnozborskih volitvah oktobra 1896 so bili v moravski deželni zbor izvoljeni »novi« politiki, ki niso bili predstavniki starih čeških strank. Češkemu krogu, ki so ga do takrat sestavljali le člani Nacionalne ljudske stranke in Moravske narodne stranke, so se po letu 1896 pridružili poslanci iz vrst Katoliške narodne stranke (*Katolická strana národ-*

³⁵ »Demokratizacija volilnega sistema (1907) in njeni učinki«, v *Slovenci 1848—1918: razprave in članki* / Vasilij Melik, ur., Viktor Vrtnjak, Maribor, Litera, 2002., 662.

³⁶ E. BRUCKMÜLLER, *Avstrijska zgodovina*, 354.

³⁷ Vasilij MELIK, »Sestava in volilno pravo cislajtanskih deželnih zborov«, v *Med srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik*, Sašo Jerše, ur., Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006., 518–521.

³⁸ M. P. JUDSON, *The Habsburg Empire*, 315.

ni na Moravě), ki je bila tesno povezana s češko Krščansko-socialno stranko na Moravskem (*Křesťansko-sociální strana*), ki je bila ustanovljena leta 1899. Po drugi strani so po letu 1896 tesno zaprte vrste nemških naprednjakov dopolnili poslanci Nemške ljudske stranke in po letu 1902 tudi vsenemški poslanci.³⁹

Razumljivo je, da se nemški deželnozborski poslanci leta 1896 niso strinjali s češkimi zahtevami po spremembi volilnega reda in reformi poslovniška deželnega zbora, a so bili pripravljeni na kompromisno rešitev oziroma na delni kompromis. Delna pripravljenost na kompromis nemških poslancev je namreč izvirala iz bojzani, da je njihova dotedanja večina v deželnem zboru ogrožena zaradi poteka dogodkov. Večina je namreč temeljila na nemški prevladi v mestni kuriji, ki pa se je zaradi prehoda uprav mnogih moravskih mest v češke roke začela nevarno zmanjševati. Poskus nemških politikov je zato šel v smeri ohranjanja statusa quo. Nasprotno pa tudi češki poslanci sami niso mogli računati s tem, da jim bo v predvidljivem času brez privolitve nemških poslancev uspelo izpeljati zahtevane spremembe, zato se je odprla pot h kompromisnim pogajanjem.⁴⁰

V naslednjih letih so poslanci v deželnem zboru pretresali različne predloge. Poslanec baron Alois Prážak je med drugim predlagal, naj se predlog glede spremembe »volilnega reda izroči posebnemu odseku, čemur se je kakor povsodi tudi tukaj potrdili«⁴¹, medtem ko se je poslanec Johann Fux v svojem predlogu zavzel za »strogo ločitev narodnostij na upravnem polju.«⁴²

Nemci so 4. februarja prvič predlagali, da naj bi bil deželni zbor sestavljen iz dveh kurij za narodnosti in iz ene za veleposestnike, nato so 9. februarja predlagali nacionalno delitev deželnega šolskega sveta in okrožnih šolskih svetov kot tudi uprave še nekaterih skupnih zadev v dve nacionalni sekciji in odpravo jezikovnih odredb.⁴³ Nasprotno pa so Čehi poleg temeljne volilne reforme zahtevali še vpeljavo okrajnih predstavništav, upoštevanje in izvajanje jezikovne enakopravnosti ter ustanovitev češke univerze in tehnične visoke šole kot tudi manjšinskih šol. V moravskem deželnem zboru je bila izglasovana le resolucija nemškega poslanca Leopolda Götza, ki je

³⁹ Jiří MALÍŘ »Der Mährische Landtag«, v *Die Habsburgermonarchie 1848 bis 1918. Verfassung und Parlamentarismus*, 2093.

⁴⁰ J. MALÍŘ, »Der Mährische Landtag«, 2093-2094.

⁴¹ »Politični pregled, Deželni zbori«, *Slovenec*, 9. 2. 1897.

⁴² »Politični pregled, Deželni zbori«, *Slovenec*, 10. 2. 1897.

⁴³ J. MALÍŘ, »Der Mährische Landtag«, 2094; »Politični pregled; V moravskem deželnem zboru«, *Slovenec*, 13. 1. 1898.

naložila deželnemu odboru, naj do naslednjega zasedanja deželnega zbora pripravi osnutke za obravnavo predlogov.⁴⁴

Leta 1898 se je formiral poseben enaindvajsetčlanski odbor, ki je 14. februarja 1898 predložil osnutek zakona o svojem stalnem imenovanju. S spremembo v stalni organ je tako bila dana organizacijska podlaga za dolgotrajno iskanje poti k nacionalni spravi. V odboru je bilo po sedem poslancev iz vsake deželne kurije in med 21 člani odbora so imele vse deželnozborske stranke svoje predstavnike. Cilj odbora je bilo iskanje soglasja pri vseh spornih političnih in nacionalnih vprašanjih. V praksi je to pomenilo, da so bili nacionalno sporni osnutki iz deželnega zbora glede na vsebino predani v obravnavo posameznim pododborom znotraj stalnega odbora.⁴⁵ Odboru so bili izročeni različni predlogi, med njimi je bil predlog poslanca J. Fuxa, ki je v deželnem zboru utemeljeval svoj predlog glede uvedbe nacionalnih kurij in pravico veta na ključna vprašanja, ločitev deželnega šolskega sveta in preoblikovanje nemškega šolstva. Poslanec je poudaril, da si Nemci želijo pošteno spravo s Čehi.⁴⁶

V naslednjih letih je v pododboru za volilno reformo postopoma prišlo do zблиževanja stališč. Najpomembnejši je bil dogovor o možnostih izpeljave volitev po etničnem principu, po katerem naj bi nastali ločeni volilni seznama oziroma volilne liste po nacionalnosti in bi lahko bilo izvoljenih določeno število poslancev obeh nacionalnosti. Poslanec Heinrich d'Elvert je v imenu Nemcev 27. julija 1901 sporočil pripravljenost, da se za ceno določenih zagotovil odpovejo deželnozborski večini. Razprave o razsežnosti teh zagotovil, še bolj pa bližajoče se deželnozborske volitve leta 1902, ki so bile pred vrati, in jih je opozicija radikalizirala, kot tudi neenotnost čeških poslancev glede vprašanja, ali naj bi dosegli potencialno češko večino v deželnem zboru brez mandatov konservativnih veleposestnikov ali pa z njimi, so v tej fazi kompromisnih pogajanj pripeljale do razpada stalnega odbora. Novembra 1901 so ga zapustili predstavniki Moravske narodne stranke.⁴⁷ Kot razlog izstopa so navedli ustanovitev nemškega narodnega sveta na Moravskem in »*obljuba ministrskega predsednika, da dobe Italijani vseučilišče, mejtem ko nad 2 mil. Čehov na Moravi in v Šleziji nima nade, da bi dobili lastno višjo šolo.*«⁴⁸

Nemška prevlada v moravskem deželnem zboru se je začela postopoma zmanjševati. Po deželnozborskih volitvah leta 1902 je bilo od 100 deže-

⁴⁴ J. MALÍŘ, »Der Mährische Landtag«, 2094

⁴⁵ J. MALÍŘ, »Der Mährische Landtag«, 2094-2095.

⁴⁶ »Telefonična in brzojavna poročila, Brno«, *Slovenec*, 21. 1. 1898.

⁴⁷ J. MALÍŘ, »Der Mährische Landtag«, 2095-2096.

⁴⁸ »Politični pregled; Moravski spravní odsek«, *Slovenec*, 6. 11. 1901.

Inozborskih poslancev samo 49 nemških, medtem ko so se drugi šteli za češke poslance. Prevlado v deželnem zboru so nemški poslanci obdržali v sodelovanju s šestimi nearistokratskimi poslanci. Nemški poslanci v moravskem deželnem zboru so spoznali, da je samo vprašanje časa, kdaj bodo v deželnem zboru v manjšini in preglasovani. Zato so se odločili za pogajanja.⁴⁹ Jeseni leta 1903 je Václav Perek v deželnem zboru na novo oblikoval češke predloge. Njihove smernice so po volitvah v novi stalni odbor 23. oktobra 1903 postale jedro nadaljnjih češko-nemških pogajanj januarja 1904.⁵⁰

V začetku leta 1904 je bil ponovno izvoljen stalni odbor, ki pa se je sestel samo enkrat. Tako so se pogajanja med stranema ponovno prenesla v deželni zbor. V času zasedanja moravskega deželnega zbora, konec septembra in oktobra 1904, so deželnozborski poslanci obravnavali več predlogov glede uvedbe splošne, enake in tajne volilne pravice za deželni zbor, in sicer predlog poslanca Michejda, ki se je zavzel za takojšnjo *»uvedbo pete kurije, pomnožitev deželnozborskih mandatov v kmetskih občinah ob splošni, direktni in tajni volitvi«*.⁵¹

Nujni predlog Adolfa Stránskýja 27. septembra 1904 o uvedbi splošne, enake, tajne in neposredne volilne pravice za volitve v deželni zbor, vložen v času demonstracij, protestov in peticij za demokratično reformo volilne pravice, je le pokazal prizadevanje, kako bi izrabili ljudsko gibanje in povečano dejavnost čeških poslancev v deželnem zboru za to, da bi od Nemcev izsilili večjo mero popustljivosti. Taktika energičnega delovanja je bila vidna tudi v stopnjevanju pritiska za ustanovitev češke univerze v Brnu po nemških demonstracijah in čeških protidemonstracijah 1. in 2. oktobra v Brnu, ki so zahtevale tudi človeške žrtve.⁵²

Deželnozborski poslanci Fux, d'Elvert in Oberleithner so sredi oktobra vložili nujni predlog, kjer so predlagali, naj se deželnozborski volilni red spremeni tako, da se poslanci kmečkih občin volijo neposredno, vsi drugi poslanci pa po listkih. Predlog je bil enoglasno sprejet, k čemur so v veliki meri pripomogli *»socialni demokrati, ki so zagrozili Nemcem, da bodo povsod glasovali za češkega kandidata, ako Nemci ne dovolijo volilne reforme brez veta«*.⁵³ Volilni pododbor je naslednjega dne sklenil, *»ustanovi se splošna volilna kurija, pomnoži se število mestnih in kmetijskih poslancev, volit-*

⁴⁹ Börries KUZMANY, »Habsburg Austria: Experiments in Non-Territorial Autonomy«, *Ethnopolitics* 15 (2016) 1, 48.

⁵⁰ J. MALÍŘ, »Der Mährische Landtag«, 2096.

⁵¹ »Deželni zbori«, *Slovenski narod*, 8. 10. 1904.

⁵² J. MALÍŘ, »Der Mährische Landtag«, 2096.

⁵³ »Deželni zbori«, *Slovenski narod*, 14. 10. 1904.

ve se naj vrše po narodnostih, pri volitvah v veleposestvu in trgovskih zbornicah se uvede proporcionalni zistem, vse volitve naj bodo direktne in pis-mene.⁵⁴

Razumevajoč širšo politično dogajanje so nemški poslanci v moravskem deželnem zboru sprejeli taktično rešitev, in sicer so bili pripravljeni sprejeti kompromisno rešitev, s katero bi se prostovoljno odrekli večini v moravskem deželnem zboru, a v zameno za nacionalni veto na ključna vprašanja.⁵⁵ Deželni zbor, ki si je želel rešiti vprašanje glede spremembe volilnega in deželnega reda, je 26. oktobra 1905 izvolil odsek za volilno reformo, ki se je takoj tudi ustanovil.⁵⁶

Odsek za volilno reformo je 15. novembra 1905 v moravskem deželnem zboru pod predsedstvom Skeneta predstavil predlog deželnozborske volilne reforme in deželnozborskega volilnega reda. Predlog je ohranil osnovni kurialni sistem, ki je bil v veljavi od leta 1861, vendar je na novo preoblikoval mestno kurijo in kurijo podeželskih občin in uvedel splošno kurijo s splošno volilno pravico, kakor je bila peta kurija za državni zbor. V teh kurijah so uvedli po en nemški in en češki volilni razred. V mestni in podeželski, kakor tudi v splošni kuriji, so predlagali, naj vsak narod voli ločeno. Moravski deželni zbor naj bi tako sestavljalo 149 izvoljenih poslancev: 30 poslancev iz veleposestniške kurije, 6 poslancev trgovsko-obrtne zbornice, 40 poslancev iz mestne kurije (20 Čehov in 20 Nemcev), 53 poslancev podeželske kurije (39 Čehov in 14 Nemcev), 20 poslancev splošne kurije (14 Čehov in 6 Nemcev) ter dva virilista (nadškof v Olomucu in škof v Brnu).⁵⁷

Mandati Čehov in Nemcev so bili torej točno določeni, in sicer je Čehom pripadalo 73 mandatov, Nemcem 40 oziroma 46, saj so lahko računali na mandate trgovsko-obrtne zbornice, medtem ko je 30 poslancev veleposestniške kurije ostalo nedoločenih, saj ta kurija — tako kot trgovsko-obrtne zbornice — ni bila razdeljena v nacionalne volilne razrede.⁵⁸

Za sklepanje o pomembnih zadevah, kot npr. o spremembi deželnega reda in deželnozborskega volilnega reda, o spremembi zakona, s katerim se je določila raba deželnega jezika pri avtonomnih oblasteh, je bila potrebna

⁵⁴ »Volilna preosnova na Moravskem«, *Slovenec*, 15. 10. 1904.

⁵⁵ B. KUZMANY, »Experiments in Non-Territorial Autonomy«, 48.

⁵⁶ »Deželni zbori«, *Slovenski narod*, 27. 10. 1905.

⁵⁷ V. MELIK, »Sestava in volilno pravo«, 522.

⁵⁸ Alon RACHAMIMOV, »Provincial Compromises and State Patriotism in *fin-de-siècle* Austria-Hungary«, v *Ethnizität, Moderne und Enttraditionalisierung*, Moshe Zuckermann, ur., Göttingen, Wallstein Verlag, 2002., 123.

dvotretjinska večina pri prisotnosti 121 poslancev. Predlog je nadalje predvideval, da deželni odbor sestavlja deželni glavar in 8 odbornikov.⁵⁹

Deželnozbornski poslanci so sprejeli zakonski načrt o spremembi deželnega volilnega reda. Proti predlogu so glasovali štirje nemški in osem čeških poslancev.⁶⁰ Zakonski predlog je dobil cesarjevo sankcijo 27. novembra 1905, v zgodovino pa se je vpisal pod imenom moravski kompromis.⁶¹ Kompromis med Nemci in Čehi je bil kodificiran v štirih deželnih zakonih. Moravski kompromis, ki ga je zasnoval deželni odbor, ni temeljil na teritorialnem, temveč na osebnem načelu.⁶²

Moravski kompromis je, da bi se izognil nacionalnim sporom, razdelil volilno telo dežele na dve nacionalno ločeni volilni enoti, in sicer so v mestni, podeželski in splošni kuriji uvedli po en češki in en nemški volilni razred.⁶³ Kompromis je uvedel nacionalni volilni kataster, s čimer so zagotovili, da je češki volivec vedno glasoval kot Čeh in nemški volivec vedno kot Nемеc.⁶⁴ Delitev v nacionalne volilne razrede se ni dotaknila volitev v kuriji veleposestva in v trgovsko-obrtni zbornici. Tukaj so prvič v avstrijskem volilnem sistemu uvedli proporcionalne volitve. Spremenjeno je bilo tudi razmerje med poslanci fidejkomisne in navadne veleposesti, in sicer od pet proti petindvajset na deset proti dvajset.⁶⁵

Novost, ki jo je kompromis uvedel, je bila tudi, da so izvoljeni poslanci v deželnem zboru oblikovali tri kurije. Češka in nemška kurija sta bili sestavljeni iz poslancev, ki so jih izvolili v mestni, kmečki in splošni kuriji obeh nacionalnih volilnih okrajev, in iz poslancev trgovsko-obrtnih zbornic, ki so se ob začetku deželnozbornskega obdobja morali odločiti za eno izmed obeh nacionalnih kurij. Če se poslanec ni vpisal v noben nacionalni volilni seznam, je izgubil pravico voliti na volitvah, ki so jih pripravile vsakokratne

⁵⁹ »Deželni zbori«, *Slovenski narod*, 16. 11. 1905; V. MELIK, »Sestava in volilno pravo«, 522.

⁶⁰ »Zasedanje deželnih zborov«, *Slovenec*, 17. 11. 1905.

⁶¹ J. MALÍŘ, »Der Mährische Landtag«, 2096.

⁶² Frank WIGGERMANN, *K.u.k. Kriegsmarine und Politik: ein Beitrag zur Geschichte der italienischen Nationalbewegung in Istrien*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2004., 119.

⁶³ Gerald STOURZH, »Ethnic Attribution in Late Imperial Austria: Good Intentions, Evil Consequences«, v *From Vienna to Chicago and Back: Essays on Intellectual History and Political Thought in Europe and America*, Chicago, University of Chicago Press, 2007., 165.

⁶⁴ A. RACHAMIMOV, »Provincial Compromises and State Patriotism in *fin-de-siècle* Austria-Hungary«, 122-123; G. STOURZH, »Ethnic Attribution in Late Imperial Austria: Good Intentions, Evil Consequences«, 165.

⁶⁵ V. MELIK, »Sestava in volilno pravo«, 522.

poslanske kurije. Kurija veleposestva se je delila v dva razreda, in sicer v razred fidejkomisnega veleposestva, sem sta spadala tudi oba virilista, in v razred »navadnega« veleposestva. Na začetku vsake sesije so se morale kurije in oba volilna razreda veleposestva ustanoviti z izvolitvijo svojih predsednikov in njihovih namestnikov.⁶⁶

Deželnozborski poslanci, ki so se porazdelili v tri kurije, so izvolili deželni odbor, ki ga je sestavljalo osem članov. V tem tripartitnem sistemu je veleposestniška kurija izvolila dva odbornika, prav tako so dva odbornika izvolili nemški poslanci, medtem ko so češki poslanci izvolili štiri odbornike. Poleg imenovanja deželnega odbora in deželnozborskih komisij pa ta tripartitni sistem ni igral večje vloge v zakonodajnem postopku. Poslovník moravskega deželnega zbora je za obravnavo pomembnih vprašanj, kot na primer spremembo volilnega sistema, spremembo jezika v šoli oziroma zaprtje šole, določal prisotnost večine deželnozborskih poslancev.⁶⁷

Določila moravskega kompromisa, ki so se nanašala na deželni zbor, so tako kot določila s področja šolstva, deželne samouprave in jezikovnih pravic imela kompromisni značaj, kajti niti Čehi niti Nemci niso dobili izpolnjenih vseh svojih zahtev. Čehi so sicer imeli 73 od 151 poslancev, toda da bi dobili oziroma dosegli absolutno večino, bi morali na svojo stran pridobiti vsaj tri glasove konservativnih veleposestnikov. Na drugi strani pa Nemci niso dobili pravice do veta, a nacionalne kurije v deželnem zboru — ki so ločeno volile predstavnike v deželni odbor, deželni šolski svet, deželne urade in njihove uprave in nobena izmed njih ni sama razpolagala z vsemi glasovi, tako da bi zagotovile kvalificirano večino v deželnem zboru — so izključile možnost majorizacije nemških poslancev. Število poslancev veleposestniške kurije se je zmanjšalo z ene tretjine na eno petino, vendar so veleposestniki še vedno predstavljali jeziček na tehtnici med obema nacionalnostma. Uvedba splošne volilne kurije po vzoru Badenijeve volilne reforme za državni zbor sicer ni izpolnila takratnih zahtev po vpeljavi splošne in enake volilne pravice, je pa omilila njihovo odločnost. Na nobeni strani ni vladalo splošno zadovoljstvo s kompromisom, je pa med nemškimi poslanci prevladalo nič manj močno prepričanje, »da je tudi najslabši kompromis boljši kot noben kompromis« ter da prednosti, ki naj bi zaradi kompromisa izboljšale prihodnji položaj Nemcev na Moravskem, odtehtajo pomanjkljivosti.⁶⁸

Pomembnost moravskega kompromisa je tudi v tem, da je dežele monarhije razumel kot zgodovinsko-politične dele, medtem ko bi delitev na

⁶⁶ V. MELIK, »Sestava in volilno pravo«, 522-523.

⁶⁷ B. KUZMANY, »Experiments in Non-Territorial Autonomy«, 50.

⁶⁸ J. MALÍŘ, »Der Mährische Landtag«, 2097.

kraljestvi in dežele v skladu z državno zakonodajo in državnimi kriteriji, ki bi upoštevala le teritorialno načelo, ustvarjala nove težave pri narodnostnih vprašanih in bi kot taka že od začetka bila obsojena na propad.⁶⁹ Kompromis je pomenil velik korak v smislu nacionalizacije prebivalstva, saj je pripomogel k zmanjšanju nacionalnih trenj na mnogih področjih. Z uvedbo nacionalnega katastra, kateri je od vsakega volivca zahteval, naj se nacionalno opredeli, je vpeljal veliko močnejšo formulo, kot je bila jezikovna opredelitev oziroma pogovorni jezik, ki je bil do tedaj uporabljen v Cislajtaciji. S tem je prisilil poliglote, med katerimi je bilo več Judov, da se pridružijo nacionalnim taborom, in uzakonil idejo, da je nacionalnost najpomembnejša meja med ljudmi. Kljub temu je moravski kompromis vseboval mehanizme za zmanjševanje napetosti, ki jih do tedaj ni imel še noben drug sporazum, saj je za vsako nacionalnost ustvaril avtonomna območja, ki so bila personalno, ne pa teritorialno določena. Moravski kompromis je tako na neki način prispeval k začetku dobe, v kateri je prevladovalo načelo nacionalne zvestobe, vendar je to storil v skladu s pragmatično neekstremistično formulo.⁷⁰

... in v Istri

Preden predstavimo dogajanje na istrskem polotoku na začetku 20. stoletja, se za trenutek ustavimo pri istrskem deželnem zboru. Cesar je 26. februarja 1861 s posebnim patentom razglasil Temeljni zakon o državnem zastopstvu in nove deželne rede ter deželne volilne rede za 16 avstrijskih dežel.⁷¹ S to ustavo je vsaka dežela dobila za zastopstvo svojih deželnih zadev svoj deželni zbor.⁷² Istra s kvarnerskimi otoki (Krk, Cres in Lošinj) je tako postala avtonomna samostojna dežela, imenovana Mejna grofija Istra (Margraviato d'Istria) z lastnim deželnim zborom.⁷³

Deželni zbor je predstavljal deželno predstavniško telo Mejne grofije Istre. Deželni zbori so bili pomembni nosilci avtonomije, saj so za deželne zadeve in v okviru splošnih državnih zakonov za občine, osnovne šole in ceste sprejemali predloge deželnih zakonov. Te je nato morala potrditi še du-

⁶⁹ F. WIGGERMANN, *K.u.K. Kriegsmarine und Politik*, 121.

⁷⁰ A. RACHAMIMOV, »Provincial Compromises and State Patriotism in *fin-de-siècle* Austria-Hungary«, 123.

⁷¹ J. CVIRN, *Dunajski državni zbor*, 83.

⁷² Deželni zbori so bili vse prej kot demokratično usmerjene zbornice. Bili so ostanki deželnih avtonomij, ki so radi ohranjali nekakšen stanovski tradicionalizem in so vse do propada monarhije obdržali kurialni sistem. F. ČUČEK, *Svoji k svojim*, 42.

⁷³ Vjekoslav BRATULIĆ, *Zapisnici sjednica »Hrvatsko-slovenskog kluba« zastupnika u Istarskom saboru (1884-1901)*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 11-12 (1966—1968) 1, 123-124; Vasilij MELIK, »Istrski deželni zbor«, *Acta Histriae* 7 (1999) 7, 635.

najska vlada. Deželni zbor je bil zakonodajni in usmerjevalni organ ter je do leta 1873 volil poslance za dunajski državni zbor.⁷⁴ Na čelu deželnega zbora je bil predsednik, po funkciji deželni glavar oziroma kapitan (*capitano provinciale*), ki ga je imenoval cesar, skupaj s podkapitanom iz vrst deželnozborskih poslancev po predlogu c.-kr. namestnika v Trstu za obdobje šestih let. Kapitan je bil hkrati tudi predsednik deželnega odbora.⁷⁵

Deželnozborski volilni red, ki je bil uveden leta 1861 in je v Istri ostal nespremenjen do leta 1908, je temeljil na sistemu volilnih razredov oziroma na kurialnem volilnem sistemu (kurija veleposestva, trgovsko-obrtna zbornica, mestna kurija in kurija podeželskih občin). Ta sistem kurij je dobil naziv »zastopstvo interesov«, saj so volivci, ki so bili razdeljeni v volilne razrede oziroma kurije, volili določeno število poslancev. Na volilno pravico je vplivala višina plačila davka.⁷⁶ V istrskem deželnem zboru so trije mandati pripadali virilistom (istrski škofje, in sicer, tržaško-koprski, poreško-puljski in krški).⁷⁷

Deželnozborski volilni red (*Regolamento elettorale per la Dieta provinciale per il Litorale*) in deželni red (*Regolamento provinciale*) sta za istrski deželni zbor od leta 1861 do 1870 določala 30 poslancev. S spremembo deželnega reda 20. maja 1870 se je število poslancev v deželnem zboru povečalo na 33; povečalo se je tudi število poslancev v mestni kuriji, in sicer se je z 8 dvignilo na 11. Od 30 voljenih poslancev v letih 1870—1908 jih je imela italijanska stran po letu 1889 kar 21, slovanska pa le 9.⁷⁸

Tudi na istrskem polotoku je bilo dogajanje na političnem parketu na začetku 20. stoletja precej pestro, saj so se zaostriła nasprotja med Italijani, ki so želeli ohraniti dominanten položaj nasproti Slovencem in Hrvatom. Italijanska večina v istrskem deželnem zboru je jezikovno enakopravnost v deželnem zboru vztrajno zavračala. Politično-nacionalni spopad med stranema pa ni potekal samo v deželnem zboru, temveč se je prenesel tudi na občinsko raven, kjer sta strani tekmovali v pridobivanju podeželskega ali mestnega volilnega telesa v občinah. Dunajska vlada si je, kljub naelektrnim od-

⁷⁴ V. MELIK, »Istrski deželni zbor«, 633.

⁷⁵ Antoni CETNAROWICZ, *Narodni preporod u Istri (1860—1907)*. Zagreb, Srednja Europa, 2014., 29.

⁷⁶ V. MELIK, *Volitve na Slovenskem: 1861-1918*, Razprave in eseji, 10. Ljubljana, Slovenska matica, 1965., 5.

⁷⁷ Željko KLAJČ, »Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca na prijelomu XIX. i XX. stoljeća i utemeljenje Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri«, *Histria* 4 (2014) 4, 34.

⁷⁸ Salvator ŽITKO, »Slovensko-hrvaški politični odnosi v Istri v času ustavne dobe 1861—1914«, *Annales* 12 (2002) 1, 32.

nosom med stranema vseeno prizadevala za pomiritev strasti med stranema in je med njima večkrat posredovala.

V istrskem deželnem zboru je italijanska deželnozborska večina vztrajala pri stališču, da je edini razpravljalni jezik v deželnem zboru italijanski, nasprotno pa si je deželnozborska manjšina prizadevala za jezikovno enakopravnost. Vendar ker slednjega ni dosegla, se je odločila, da se sej deželnega zbora ne bo več udeleževala.⁷⁹ Z abstinenco je deželnozborska manjšina nadaljevala tudi leta 1900, kar je poslanska večina izkoristila za protislovansko politiko.

Vlada je spremljala politično dogajanje na istrskem polotoku in je spredvidela, da je delovanje deželnega zbora brez slovanskih⁸⁰ poslancev, ki so bili poslanci večinskega prebivalstva istrskega polotoka, velika politična napaka. Začela je pritiskati na deželnozborsko večino in od nje zahtevati, naj se sporazume z deželnozborsko manjšino glede uporabe jezika v deželnem zboru.⁸¹ Na vladni predlog so se v naslednjih letih večkrat sestali deželnozborski poslanci, vendar neuspešno, saj so italijanski deželnozborski poslanci trdno stali na svojem stališču, in sicer, da je edini razpravljalni jezik v istrskem deželnem zboru italijanski, čemur so slovanski poslanci odločno ugovarjali.

C.-kr. namestnik knez Konrad Hohenlohe-Schillingsfürst je deželnozborske poslance obvestil, da dokler v deželnem zboru ne pride do končnega sporazuma glede razpravljalnega jezika, deželnega zbora ne bo sklical.⁸² Deželnozborska večina je kljub Hohenlohejevim pritiskom in poskusom, da bi strani dosegli sporazum, vztrajala pri svojem stališču. Seveda je bilo dolgoročno težko vztrajati pri takem stališču, saj je po eni stani tako dolgo zavlačevanje deželnozborskega zasedanja kršilo avtonomne pravice dežele, ki jih je nenehno poudarjala deželnozborska večina, na drugi strani pa so bili z zakonodajnim mrtvilom in abstinenco prizadeti interesi istrskega prebivalstva.

Spremembe so se zgodile leta 1907, ko so bili v dunajski državni zbor izvoljeni trije slovensko-hrvaški poslanci (v IV. volilnem okraju je bil izvoljen Matko Mandić, v V. okraju Matko Laginja in v VI. okraju je bil izvoljen

⁷⁹ Janez KRAMAR, *Narodna prebujala istrskih Slovencev*, Koper, Trst, Založba Lipa, Založništvo tržaškega tiska, 1991., 133.

⁸⁰ V besedilu uporabljena besedo slovanski pomeni (slovensko-hrvaški odnos oziroma slovensko-hrvaški poslanci).

⁸¹ Dragovan ŠEPIĆ, »Povijest istarskih Hrvata od 1870. do 1914. godine, v: *Hrvatski pokret u Istri u XIX. i na početku XX. stoljeća*, Petar Strčić, ur., Račice, 2004., 76.

⁸² Salvator ŽITKO, »Nacionalni in politični antagonizmi v Istri v času zasedanja istrskega deželnega zbora v Kopru (1899-1910)«, Univerza na Primorskem, 2014., 764.

Vjekoslav Spinčić), medtem ko italijanski kandidati niso dobili absolutne večine, zato je bil potreben drugi krog volitev.⁸³ Državnozborske volitve leta 1907 so torej na istrskem polotoku dale popolnoma drugačno sliko kot na prejšnjih volitvah. Pokazalo se je, da italijanska stran le nima tako močne podpore na istrskem polotoku in obeti za italijansko liberalno stran so bili črni. Benussi meni, da dokler je bila italijanska liberalna stranka na istrskem polotoku enotna in dokler je lahko računala na brezpogojno podporo volivcev, je na volitvah zmagovala. Do prelomnice pa je prišlo, ko so se pojavile nove stranke, krščansko-socialna, ki je liberalni stranki vzela glasove v Koprju, Izoli, Piranu in Rovinju, in socialna stranka, ki je prav tako vzela glasove liberalni stranki v Miljah in Pulju. Slovanskim poslancem je to ustrezalo.⁸⁴

Zmaga na državnozborskih volitvah je pomenila za Hrvaško-slovensko stranko novo upanje. Matko Luginja je uspeh volitev želel čim bolj izkoristiti, zato je 5. julija 1907 na seji državnega zbora v govoru predstavil spremembo volilnega zakona za deželni zbor, predvsem v smislu splošne, enake in tajne volilne pravice.⁸⁵ Deželnozborski volilni spremembi sta bili naklonjeni tudi italijanska in jugoslovanska socialdemokratska stranka ter italijanska krščansko-socialna stranka. Italijanski liberalci so sicer bili naklonjeni spremembi deželnozborske volilne reforme, vendar le do te mere, ki bi jim še vedno zagotavljala premoč.⁸⁶

Med predstavniki obeh poslanskih klubov so ponovno stekli pogovori, ki so privedli do tega, da je bil po več kot dveh letih ponovno sklican istrski deželni zbor. *Edinost* je v članku »Deželni zbor istrski« zapisala, da se je deželni zbor istrski sestal po dveletni nedelavnosti, ki jo ima na vesti deželnozborska večina zaradi svoje nestrpnosti, krivičnosti in nasilnosti. Nadaljevala je, da je deželni glavar Rizzi govoril o nalogah, ki jih mora rešiti deželni zbor v tem zasedanju, med drugim tudi predložiti deželnemu odboru »načrt zakona za reformo volilnega reda za deželni zbor, kateri načrt bo — kakor je upati — v podlago za rešitev problema, vsprejemljivo od vseh. Volilna pravica se razširi, volilni okraji se pomnože, uvede se direktna in tajna volilna pravica. Volilni red da sicer ne bo saniran. Ali deželni odbor bo zadovoljen, ako se uredi to vprašanje na večje zadovoljstvo prebivalstva.«⁸⁷ Av-

⁸³ D. ŠEPIĆ, »Politika 'narodnog mira' u Istri 1908—1913«, v: *Hrvatski pokret u Istri u XIX. i na početku XX. stoljeća*, Petar Strčić, ur., Buzet, Repräsent, 2004., 163.

⁸⁴ Bernardo BENUSSI, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Trieste, Caprin, 1924., 589-592.

⁸⁵ »Govor«, *Naša sloga*, 18. 7. 1907.

⁸⁶ D. ŠEPIĆ, »Povijest istarskih Hrvata«, 81.

⁸⁷ »Deželni zbor istrski«, *Edinost*, 20. 9. 1907.

tor je članek zaključil z dvomom v resnost Rizzijevih besed. Menil je, da je vabljivo, da bi verjeli v ponujeno roko v mir in spravo, če ne bi poznali italijanske večine in deželnega glavarja. Poudaril je, da bodo potrebna dejanja, preden bo moč verjeti italijanski večini, da je pripravljena za pošteno spravo na podlagi enake svobode. »Posebno pa je težko kaj verjeti sladkim besedam dr. Rizzija, ker ta mož je že na glasu, kako zna biti sladak, kadar je prisiljen v to po kaki višji moči, ali pa kadar ima — kak zavraten namen«. ⁸⁸

Na drugi seji, 21. septembra 1907, je Vjekoslav Spinčić poleg tekočih zadev, načel vprašanje deželnozborske volilne reforme in uvedbe splošne in enake volilne pravice. ⁸⁹ S tem ko je bila sprejeta za državni zbor, je poudaril, se zdi edino pravična tudi njena uvedba za istrski deželni zbor. Če pa se vlada s tem ne bi strinjala, so slovanski poslanci, je nadaljeval Spinčić, sklenili glasovati za spremembo obstoječega reda in za razširitev volilne pravice, za uvedbo pete kurije. Menil je, da bi bil s tem storjen prvi korak k pravi pravega predloga volilnega reda za Istro. ⁹⁰ V govoru je nadalje dejal »mi smo pripravljeni delati za gospodarske načrte in za volilno reformo, toda isto je treba izvesti na pravičen in pošten način. V Istri ne bo mira, dokler se bo tako postopalo z večino prebivalstva in njega zastopniki.« ⁹¹

Obe deželnozborski strani sta menili, da je stari volilni zakon zastarel in da je potrebna nova deželnozborska volilna reforma, zato je deželni zbor naložil deželnemu odboru, naj pripravi predlog reforme. Seveda mu je podal nekaj napotkov, predvsem razširitev volilne pravice z oblikovanjem pete kurije na podlagi splošne in enake volilne pravice pa tudi njeno razširitev na ostale kurije. Zato je bilo predvideno znižanje obstoječega cenzusa. Deželnemu odboru je deželni zbor tudi priporočil, naj se poveča število volivcev veleposesti z upoštevanjem drugih davkov in ne samo zemljiškega. Deželnemu odboru je nadalje priporočil tudi izenačevanje volilnih okrajev in preoblikovanje volilnih seznamov. ⁹²

Deželni odbor je pripravil predlog volilnega reda za istrski deželni zbor ter ga na seji 23. septembra 1907 predložil deželnemu zboru. Predlog je vseboval dve pomembni spremembi, in sicer povečanje števila poslancev s 33 na 42 in spremembe volilnih okrajev. Predlog za spremembo volilnega reda

⁸⁸ »Deželni zbor istrski«, *Edinost*, 20. 9. 1907.

⁸⁹ Državni arhiv u Rijeci, *Zemaljski sabor Markografije Istre (1861—1918)*, Atti della Dieta provinciale del Margraviato dell'Istria, 21. 9. 1907.

⁹⁰ »Govor nar. zast. prof. Vjekoslava Spinčića izrečen u I.sjednici istarskoga sabora dne 21.o.m.«, *Naša sloga*, 3. 10. 1907.

⁹¹ »Istrski deželni zbor«, *Edinost*, 22. 9. 1907.

⁹² Angelo ARA, *Ricerche sugli austro-italiani e l'ultima Austria*, Roma, Elia, 1974., 275.

je bil pripravljen na podlagi popisa prebivalstva 31. decembra 1900 za mejno grofijo Istro. Kljub očitni prevladi slovensko-hrvaškega prebivalstva je deželni odbor pripravil tak predlog, ki je še vedno omogočal prevlado Italijanov v deželnem zboru. Veleposestniška kurija in trgovsko-obrtna zbornica v Rovinju sta ostali v domeni Italijanov. Kljub povečanju števila poslancev v mestni kuriji (13 poslancev) je ta bila še vedno v korist Italijanov. Volilni okraj Pulj je bil razdeljen na tri okraje, za vsak okraj je bil predviden en mandat. Povečanje števila mandatov je bilo tudi v podeželski kuriji (13 mandatov) in v splošni kuriji (6 mandatov).⁹³

Predlog je bil pripravljen premišljeno — volilna geometrija je namreč še vedno bila v korist italijanskega prebivalstva. Na predlog reforme volilnega reda se je odzval časopis *Edinost*, ki je v članku z naslovom »Reforma volilnega reda za deželni zbor istrski — mrtvo rojeno dete!!« predlagal slovensko-hrvaškemu poslancem naj zavrnejo predlog, saj je bil to nov poskus krivice in nasilja. »Če hočejo Italijani imeti boj — pa bodi boj«, vendar naj Italijani in vlada nikar ne špekulirajo, da bi se tudi na istrskem polotoku ponovil goriški slučaj, saj so istrski slovensko-hrvaški poslanci drugačnega kova kot goriški poslanci.⁹⁴

Slovensko-hrvaški poslanci se s predlogom niso strinjali in so to sporočili tudi c.-kr. namestniku Hohenloheju. Do nasprotij je prihajalo pri mestni in podeželski kuriji — Slovenci in Hrvati naj bi pridobili dve novi poslanski mesti — ter v splošni kuriji, ki se je delila v dva volilna okraja in kjer je številčno prevladovalo slovensko-hrvaško volilno telo, a predvideni volilni sedeži so bili v tej kuriji razdeljeni na dva enaka dela. Pripravljavci predloga so že vnaprej »izračunali«, kateri mandati bodo pripadali posamezni narodnosti. Na seji deželnega zbora 25. septembra 1907 je italijanski poslanec Matteo Bartoli predlagal, naj se osnutek volilne reforme za istrski deželni zbor dodeli posebnemu sedemčlanskemu odboru. Ta naj bi reformo preučil in pretresel ter predlagal, na kakšen način naj se uredijo razmere med narodom v Istri. V odbor so bili enoglasno z 22 glasovi izvoljeni Bartoli, Felice Bennati, Giuseppe Bubba, Laginja, Tullio Sbisà, Spinčić in Trinajstić. Odbor se je konstituiral po seji deželnega zbora.⁹⁵

Člani odbora za volilno reformo so se prvič sestali na prvič sestali 27. septembra 1907 v Kopru; seji sta prisostvovala tudi c.-kr. namestnik Hohenlohe in deželni glavar Rizzi. Predsednik odbora, Bubba, je na kratko povzel

⁹³ F. WIGGERMANN, *K.u.K. Kriegsmarine und Politik*, 89.

⁹⁴ »Reforma volilnega reda za deželni zbor istrski — mrtvo rojeno dete!!«, *Edinost*, 25. 9. 1907.

⁹⁵ »Istarski sabor«, *Naša sloga*, 3. 10. 1907.

osnovne značilnosti novega volilnega reda in pozval odbor, naj začne z delom, pri čemer naj ima pred očmi slogo med narodom na polotoku. Laginja je poudaril, da slovensko-hrvaški poslanci predloga deželnozborskega volilnega reda, ki jim je bil predložen s strani deželnega odbora, ne bodo mogli sprejeti, a bodo o njem razpravljali pod pogojem, da dobijo s strani vlade zagotovilo o razširitvi glasovanja in soglasje glede zmanjšanja volilnega cenzusa v posameznih kurijah. V nadaljevanju so člani izmenjali mnenja glede volilnega reda. Nazadnje so se odločili, da bodo razpravo nadaljevali na seji 2. oktobra 1907.⁹⁶

Člani odbora za volilno reformo so se v naslednjih dneh sestali na več sejah, kjer so pretresali različne predloge glede osnutka volilne reforme. Slovensko-hrvaški poslanci so vztrajali pri stališču, da je treba pripraviti tak osnutek, ki ne bo dopuščal zapostavljanja oziroma majorizacije posamezne narodnosti, nasprotno so italijanski člani odbora vztrajali pri zahtevi nove razdelitve občin. C.-kr. namestnik Hohenlohe, pa je menil, da je potrebno pripraviti tak osnutek reforme, ki bo upošteval pravično razdelitev števila mandatov v posamezni kuriji glede na posamezno narodnost na istrskem polotoku.⁹⁷

Predlog spremembe volilnega reda, ki ga je Matko Laginja predstavil na seji odbora 4. oktobra 1907, je vseboval naslednje predloge, in sicer, naj se deželnozborski manjšini dodeli 12 mandatov v kuriji podeželskih občin, saj večino volilnega telesa predstavljajo Slovenci in Hrvati, medtem ko ima deželnozborska večina absolutno večino v veleposestniški kuriji in trgovsko-obrtni zbornici; za mestno kurijo je predlagal priključitev Opatije in Novigrada volilnemu okraju Volosko, ki je pripadal manjšini. Prav tako je menil, naj manjšina dobi tudi okraj Pazin, Plomin-Labin, ki naj se priključijo davčni občini Buzet. Za Pulj je predlagal samo dva volilna okraja, in sicer enega za Italijane in enega za Slovence in Hrvate. Glede splošne kurije je menil, da je potrebno število mandatov razdeliti sorazmerno med Slovence in Hrvate ter Italijane, in sicer, naj se predvidenih pet mandatov razdeli tako, da bodo trije pripadali Slovencem in Hrvatom in dva Italijanom; tako bi Slovenci in Hrvati imeli 18 mandatov. Za Italijane je predlagal v mestni kuriji oblikovanje novega volilnega okraja Vodnjan-Bale-Fažana-Galižana in ločitev Vodnjana od pazinskega okraja. Italijani bi tako imeli 11 mandatov v mestni kuriji, se-

⁹⁶ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Inventar Rukopisna ostavščina Vjekoslava Spinčića, *Grada o radu Hrvatsko-slovenskog kluba istarskog sabora (1901.—1914.)*, kutija 23 (v nadaljevanju: HR-DAZG); »O sporazumu med narodi v Istri«, *Slovenski narod*, 2. 10. 1907.

⁹⁷ Prav tam.

dem v kuriji veleposesti in trgovsko-obrtni zbornici in dva mandata v splošni kuriji, vsega skupaj torej 20 mandatov oziroma 21 v primeru oblikovanja novega podeželskega okraja na ozemlju med Piranom in Limom. Poleg reforme volilnega reda je predlagal tudi spremembo deželnega statuta, in sicer, naj bi od štirih prisednikov dva pripadala Slovencem oziroma Hrvatom. Italijanska člana sta predlog zavrnila. Benattiju se je zdela zahteva po dodelitvi podeželskih kurij nasprotni strani nemogoča in ni bil naklonjen spremembi okrajev, medtem ko se Bartoli ni strinjal z zmanjšanjem števila poslancev v splošni kuriji.⁹⁸

Stranema se med seboj ni uspelo dogovoriti, zato ni presenetljivo, da je delo odbora 10. oktobra 1907 zastalo »*gospodje so se jednostavno razšli in so posvetovanja — odložena.*»⁹⁹ Časopis *Naša sloga* je v članku »Pogovori za narodnostni mir — prekinjeni« bralcem 17. oktobra 1907 sporočal, da so člani odbora prenehali s pogovori 14. oktobra. V nadaljevanju je pisal, da so slovensko-hrvaški člani popuščali, kolikor so lahko, vendar kljub temu se italijanski člani s predlogi niso strinjali. Zapisal je »*oni želijo borbo in mi jo z obema rokama sprejemamo. Prihodnost je naša, a Italijani se bodo pokesali, vendar bo prepozno. Narod, stisni svoje vrste, pripravi se na boj, sovražnik se bliža.*»¹⁰⁰

Dogajanje v odboru za volilno reformo je vplivalo tudi na dogajanje v istrskem deželnem zboru. Na seji 15. oktobra 1907 je italijanski poslanec Bartoli popuščanje slovanski strani označil za italijanski politični samomor. Rekel je, da slovanska zahteva, to je zahtevala po manjšinski varovalki, popolnoma paralizira formalno priznano večino Italijanov za 6 mest, ki jo je tudi manjšina priznala. Prav tako je krivdo za prekinitev dela odbora prevlečil na slovensko-hrvaške člane. Temu je odločno nasprotoval Spinčić, saj je menil, da je nacionalni veto *extrema ratio*. Poudaril je, da večina prebivalstva na istrskem polotoku predstavlja slovansko prebivalstvo, prav tako je nasprotoval Bartolljevi trditvi, da je deželnozborska manjšina preprečila vpeljavo volilne reforme in s tem začetek nacionalnega miru.¹⁰¹ V govoru je tudi, preden je deželnozborska manjšina zapustila deželni zbor, ostro protestiral proti delovanju deželnozborske večine in proti vladi, ki je to dopuščala.¹⁰²

⁹⁸ Prav tam.

⁹⁹ »Komisija za narodno sporazumljenje v Istri«, *Edinost*, 12. 10. 1907; HR-DAZG, *Grada o radu Hrvatsko-slovenskog kluba istarskog sabora (1901.—1914.)*, kutija 23.

¹⁰⁰ »Pogovori za narodnostni mir — prekinjeni«, *Naša Sloga*, 17. 10. 1907.

¹⁰¹ F. WIGGERMANN, *K.u.K. Kriegsmarine und Politik*, 90-91.

¹⁰² Državni arhiv u Rijeci, *Zemaljski sabor Markografije Istre (1861—1918)*, Atti della Dieta provinciale del Margraviato dell'Istria; »Istrski deželni zbor«, *Edinost*, 17. 10. 1907.

Dunajska vlada je najprej opazovala dogajanje na istrskem polotoku, ko pa je spoznala, da strani ne bosta dosegli kompromisa, se je odločila posredovati med stranema, da bi se dosegel neki modus vivendi. Zato je, 21. januarja 1908, sklicala konferenco na Dunaju z namenom, da bi dosegli kompromis med slovanskimi in italijanskimi deželnozborskimi poslanci ter da bi končno določili nov deželnozborski volilni red.¹⁰³ Konference so se udeležili predsednik vlade Beck, minister notranjih zadev Bienerth, c.-kr. namestnik Hohenlohe, načelnik ministrstva notranjih zadev Haerdtl, deželni glavar Rizzi, člana deželnega odbora Innocent Chersich in Trinajstić ter poslanci Bartoli, Laginja in Spinčić.¹⁰⁴ Medtem ko so od jeseni dalje že bili jasni bistveni osnutki deželnozborske volilne reforme, so se dunajska kompromisna pogajanja osredotočala na tiste točke, na podlagi katerih so Slovani želeli doseči nacionalni veto v deželnem zboru in deželnem odboru.¹⁰⁵ Italijanski predstavniki so menili, da naj bo število mandatov v deželnem zboru 24 (Italijanov) proti 19 (Slovcem in Hrvatom) in 3 virilisti. Nadalje so poudarili, da imajo Hrvatje zagotovljeno jamstvo v deželnem zboru in zagotovilo vlade, da se jim ne bodo godile krivice. Slovanski predstavniki pa so zahtevali za veljavnost odločitev v deželnem odboru prisotnost vsaj enega člana splošne kurije. Laginja je predlagal morebitni predlog, in sicer uvedbo V. kurije, znižanje cenzusa, neposredno in tajno glasovanje. Proti predlogu je bil Rizzi, saj tako ne bi dosegli bistvenega, tj. miru. Spinčić je nadalje menil, da ponujena zagotovila, ki jih Italijani želijo dati, niso dovolj, prav tako se, po njegovem mnenju, ne morejo zanesti na vlado — čeprav se mu je zdela ta najbolj pravična, kar jih je poznal. Nadalje je menil, da bi Slovcem in Hrvatom morala pripadati večina, saj jih je mnogo več; a so kljub temu privolili v italijansko večino v deželnem zboru pod pogojem, da nobena narodnost druge ne majorizira.¹⁰⁶

Konferenca se je nadaljevala naslednji dan, kjer je bila osrednja tema sprememba nekaterih členov (23., 38. in 42.) deželnega reda. Spremembo členov so želeli predvsem italijanski člani, saj so želeli ohraniti prevlado na istrskem polotoku, medtem ko so bili slovensko-hrvaški člani odločno proti spremembam. Na koncu konference je bilo določeno, naj Haerdtl, Rizzi in Laginja ponovno oblikujejo predlog z upoštevanjem pripomb, predstavljenih na konferenci.¹⁰⁷

¹⁰³ A. ARA, *Ricerche sugli austro-italiani*, 284.

¹⁰⁴ HR-DAZG, *Zabilješke i dnevnicu Vjekoslava Spinčića(1891.—1925.)*, kutija 2.

¹⁰⁵ F. WIGGERMANN, *K.u.K. Kriegsmarine und Politik*, 91.

¹⁰⁶ HR-DAZG, *Zabilješke i dnevnicu Vjekoslava Spinčića(1891.—1925.)*, kutija 2.

¹⁰⁷ Prav tam.

Člani so pripravili naslednji predlog; italijanski strani je pripadalo 25 mandatov, slovanski 19. Italijani so ostali v večini, a so bile slovanski strani v zakonskem načrtu zagotovljene garancije, ki so ji zagotavljalje »svoboden razvoj v gospodarskih in kulturnih stvarih«. Predvidena je bila drugačna oblika in sestava deželnega odbora, ki naj bi ga sestavljalo pet odbornikov, prav tako je bil spremenjen tudi sistem njegove izvolitve. Medtem ko so prej tri člane volile kurije in enega *plenum dell'assemblea*, je bilo zdaj predlagano, da bi bila vnaprej v natančni obliki določena njegova nacionalna sestava. Enega odbornika naj bi izvolili poslanci veleposesti, dva odbornika poslanci trgovske zbornice, kurije mesta in italijanskih volilnih okrajev splošne kurije, dva naj bi izvolili poslanci podeželskih občin in slovanskih volilnih okrajev splošne kurije. S tem bi ugodili slovanski zahtevi po dveh mestih v deželnem odboru.¹⁰⁸

Deželni zbor bi lahko sprejemal končne sklepe samo, če je prisotnih več kot polovica poslancev, za pravno veljavnost pa je potrebna absolutna večina. Za pravno veljavnost sklepov deželnega odbora je potrebna prisotnost treh odbornikov. Pri razdelitvi volilnih okrajev »se je držalo načelo, da se isti kolikor možno zaokrožijo po narodni posesti, da se kolikor možno izogne narodnostnim bojem«.¹⁰⁹

O predlogu volilnega reda je v začetku februarja razpravljalo tudi Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri. In tudi v samem društvu so bili zagovorniki za in proti predlogu. Zagovorniki predloga, Stanger, Janežič, Trinajstić, Laginja, so v njem med drugim videli korak naprej v boju za pravice istrskega prebivalstva, povečalo bi se število poslancev v deželnem zboru, število mandatov bi bilo zagotovljeno z oblikovanjem homogenih volilnih okrajev, ki bi jih oblikovala ad hoc komisija, sestavljena iz poslancev obeh narodnosti. Nasprotniki predloga, Červar, Pošćić, Spinčić, pa so menili, da je predlog v nasprotju s programom stranke, ki je zahtevala popolno enakopravnost Slovencev in Hrvatov z Italijani, in dosego političnih pravic, prav tako so menili, da se ne sme dopustiti, da bi večina istrskega prebivalstva v deželnem zboru imela samo 19 poslancev, medtem ko bi jih manjšina imela 25.¹¹⁰

C. kr. namestnik Hohenlohe je bil z obema stranema stalno v kontaktu in je pri italijanski strani zaznal interes za uresničitev predloga — predlaga-

¹⁰⁸ A. ARA, *Ricerche sugli austro-italiani*, 285.

¹⁰⁹ S. ŽITKO, »Nacionalni in politični antagonizmi«, 283.; »Kompromisna pogajanja za istrsko volilno reformo uspela«, *Edinost*, 26. 2. 1908.

¹¹⁰ HR-DAZG, *Građa o radu Hrvatsko-slovenskog kluba istarskog sabora (1901.—1914.)*, kutija 23.

ni predlog je italijanskemu liberalnemu-nacionalnemu taboru še vedno omogočal ohranitev večine in močnejše pozicije, a na slovensko-hrvaški strani njeno zavlačevanje. Zato je od Hrvaško-slovenskega kluba zahteval, naj svojo odločitev sporoči do 24. februarja. Pri tem pa je namestnik uporabil tudi grožnjo, in sicer, če do sporazuma ne bo prišlo, bo vlada odtegnila gospodarsko pomoč Istri.¹¹¹

Hrvaško-slovenski klub je bil tako pod pritiskom, zato so se člani sestali 23. februarja v Voloskem. Spinčič je bil proti vsakemu predlogu, v katerem ne bi bilo zagotovila, da nobena stran druge v deželnem zboru ne majorizira in v katerem ne bi bilo zagotovila, da italijanska stran ne more odločati brez prisotnosti slovensko-hrvaških poslancev. Laginja je razumel Spinčičevo skrb, a je člane obvestil o odklonitvi finančne pomoči Istri, če do sporazuma ne pride. Člani društva so, razen Spinčiča in Mandiča, sporazum potrdili — potrdili so priključitev Labina k volilnemu okraju Krk-Cres in da je potrebna kvalificirana večina samo tedaj, ko se bo razpravljalo o ključnih vprašanjih.¹¹²

Hrvaški in italijanski poslanci so se sestali 24. februarja 1908 pri c. kr. namestniku Hohenloheju. Po dvodnevni pogovorih, katerih rdeča nit je bila volilna reforma, so dosegli kompromis, ki je temeljil na osnutku, oblikovanem na Dunaju. Ravnanje slovensko-hrvaških članov za podpis kompromisa je v članku »Sporazumljenje v Istri« najbolje pojasnil časopis *Edinost*, ki je med drugim zapisal »*ali oni, ki so videli, preživeli in trpeli v teh borbah, bodo umeli željo njih, ki so sklenili kompromis, da dado ne le izmučenemu narodu oddihljaja, ampak da mu vse one sile, ki jih je doslej skoro popolnoma absorbiral neprestani politični boj, dado na razpolago za delo v kulturno in gospodarsko povzdigo naroda. Stopamo sedaj iz dobe viteštva in romantike političnih bojev za obstanek v dobo intenzivnega dela za povzdiganje in spopolnjevanje naroda.*«¹¹³

Italijansko-slovanski kompromis oziroma *istrski kompromis* je bil parafiran 25. februarja 1908; v katerem so bile dodane spremembe §§ 4B, 6., 12., 13., 23., 38. in 42. deželnega reda za obalno področje, če bi se dotikalo Mejne grofije Istre (zasedanje in sklepčnosti istrskega deželnega zbora in deželnega odbora) in povečanje deželnozborskih mandatov na pet.¹¹⁴ Ara meni, da je bila s sporazumom na eni strani izvedena posodobitev političnih de-

¹¹¹ D. ŠEPIČ, »Politika 'narodnog mira' u Istri 1908.—1913.», 175.

¹¹² HR-DAZG, *Grada o radu Hrvatsko-slovenskog kluba istarskog sabora (1901.—1914.)*, kutija 23.

¹¹³ »Sporazumljenje v Istri«, *Edinost*, 28. 2. 1908.

¹¹⁴ F. WIGGERMANN, *K.u.K. Kriegsmarine und Politik*, 92.

želnih struktur, za kar sta si prizadevali obe strani in je v okviru vladnih predvidevanj izenačevala deželno zakonodajo z zakonodajo na državni ravni. Tudi v okviru zastopstva interesov je bila volilna pravica razširjena na vse državljane in posodobljena v svoji tehnični obliki z uvedbo neposrednega in tajnega glasovanja. Kompromis je bil več kot le volilna reforma, saj je predstavljal nekakšen miljniki v procesu premagovanja nacionalnih sporov, ki so bili od nekdanj prisotni v istrskem političnem življenju in so se v zadnjih osmih letih izrazili v nasilnih in dramatičnih oblikah. Reforma je popravila obstoječe razmerje med nacionalnostma, povečala število deželnozborskih slovanskih mandatov, ustvarila nacionalni mir ter zagotovila ponovno delovanje istrskega deželnega zbora.¹¹⁵

Vladni urad je 26. februarja 1908 izdal noto, kjer je bilo zapisano, da je v Istri med stranema končno dosežen sporazum o reformi volilnega reda, ki naj bi ga v kratkem predložili v potrditev deželnemu zboru.¹¹⁶ Deželni zbor je bil s cesarskim odlokom sklican v Kopru 21. marca 1908. Na deželnozborski seji, 21. marca 1908, je bil predložen predlog novega deželnega reda in nov volilni red za deželni zbor. Za sprejem novega deželnega reda za deželni zbor so glasovali vsi deželnozborski poslanci, proti sta bila le deželnozborska poslanca Spinčić in Mandić.¹¹⁷

Istrska deželnozborska reforma je povečalo število mandatov v deželnem zboru, in sicer je italijanski strani pripadalo 25, slovanski pa 19 mandatov, uvedla je splošno kurijo, uvedeno je bilo tajno glasovanje; v podeželski kuriji so bile uvedene neposredne volitve, volilni cenzus je bil znižan na 8 K. Število mandatov privilegiranih razredov (virilisti, veleposestniška kurija in trgovsko-obrtna zbornica) je ostalo nespremenjeno, vendar je padlo v sorazmerju z mestno, podeželsko in splošno kurijo, kjer se je povečalo število mandatov.¹¹⁸ Po novem volilnem redu za istrski deželni zbor je slovensko-hrvaška stran lahko računala na tri poslance v mestni kuriji, in sicer v volilnih okrajih Volosko, Pazin in Pulj (III. volilni okraj), na 12 poslancev v podeželski kuriji, in sicer po 2 mandata.

Vendar deželnozborska volilna reforma ni spremenila dejstva, da so politično večino v istrskem deželnem zboru še vedno imeli italijanski nacionalno usmerjeni liberalci. Ziller ugotavlja, da kratkotrajni istrski kompromis oz. istrska deželnozborska reforma ni rešila vprašanja enakosti/enakopravnosti narodnostnih komponent v Istri, saj pravice politično manjšinske etnije, npr.

¹¹⁵ A. ARA, *Ricerche sugli austro-italiani*, 288-289.

¹¹⁶ D. ŠEPIĆ, »Politika 'narodnog mira' u Istri 1908.—1913.«, 176.

¹¹⁷ »Istrski deželni zbor«, *Edinost*, 22. 3. 1908, 82.

¹¹⁸ F. WIGGERMANN, *K.u.K. Kriegsmarine und Politik*, 95.

slovanske, v deželnem zboru zaradi volilnih mehanizmov, niso bile dovolj zaščitene po samem principu politične večine. Kljub temu ne gre pozabiti, da so bila na tem področju tako v Istri kot tudi v drugih deželah habsburškega imperija prisotna nemajhna prizadevanja za umestitev cele vrste mehanizmov kolektivne zaščite politično manjšinskih komponent v deželnem zboru.¹¹⁹

Zaključek

V letih pred prvo svetovno vojno je v večini deželnih zborov prišlo do zaostritve med večino in manjšino; deželni zbori so postali prizorišče nacionalnih spopadov. Razlog za zaostritev razmer je mogoče najti v državnozbornski volilni reformi leta 1907, ko se je državni zbor spremenil v pravo ljudsko predstavništvo, medtem ko v deželnih zboraht dalje od uvedbe splošne kurije ni prišlo. Kot smo pokazali na prejšnjih straneh, se je poleg uvedbe splošne kurije spremenilo število članov kurij, sestava volilnih okrajev, način volilnega postopka. Z deželnozbornskimi volilnimi reformami so, da bi se izognili nacionalnim sporom pri volitvah, poskušali ustvariti nacionalno čim bolj enotne volilne okraje, pri čemer so uporabili bodisi osebno bodisi teritorialno načelo.

Na Moravskem je leta 1905 prišlo do sporazuma med Čehi in Nemci. Moravski sporazum, ki ga je zasnoval deželni odbor, ni temeljil na teritorialnem, temveč na osebnem načelu in je bil kodificiran v štirih deželnih zakonih. K sporazumu je v veliki meri prispevalo tudi dejstvo, da naroda poseljeno nista bila strogo ločena. Sporazum je volilno telo dežele razdelil v dve nacionalno ločeni volilni enoti, ki sta bili enakovredno vključeni v volilni sistem kurij. Moravski sporazum je torej uvedel nacionalni volilni kataster, s čimer je od vsakega volivca zahteval, naj se nacionalno opredeli. Posebnost moravskega sporazuma je tudi v tem, da je dežele monarhije razumel kot zgodovinsko-politične dele, medtem ko bi delitev na kraljestvi in dežele v skladu z državno zakonodajo in državnimi kriteriji, ki bi upoštevala le teritorialno načelo, ustvarjala nove težave pri narodnostnih vprašanjih in bi kot taka že od začetka bila obsojena na propad.¹²⁰

Moravski kompromis je vseboval mehanizme za zmanjševanje napetosti, ki jih do tedaj ni imel še noben drug sporazum, saj je za vsako nacionalnost ustvaril avtonomna območja, ki so bila personalno, ne pa teritorialno določena. Nasprotno pa je istrski sporazum temeljil na teritorialni razdelitvi volilnih okrajev po principu nacionalne pripadnosti. Sporazum je spremenil obstoječe razmerje med nacionalnostma v deželnem zboru, saj se je poveča-

¹¹⁹ Paolo ZILLER, *Giuliani, Istriani e Trentini dall'impero asburgo al regno d'Italia: società, istituzioni e rapporti etnici*, Udine, Del Bianco, 1997., 47.

¹²⁰ F. WIGGERMANN, *K.u.K. Kriegsmarine und Politik*, 121.

la število slovanskih deželnozborskih mandatov. V istrskem deželnem zboru je tako 25 mandatov pripadalo italijanski in 19 slovanski strani. Nadalje je kompromis zagotovil, da nobena stran ni druge majorizirala. Istrski kompromis je med drugim tudi spremenil sestavo deželnega odbora, saj ga je po novem sestavljalo pet odbornikov. Istrski kompromis je res predstavljal neka-kšen mejnik v procesu premagovanja nacionalnih sporov, ki so bili prisotni v istrskem političnem življenju, vendar je šlo nenazadnje tudi za politični dogovor med stranema, na podlagi katerega so bili volilni okraji oblikovani tako, da so zagotovili zmago bodisi eni bodisi drugi strani.

.....
Breda Zalašček

Diplomatically Solving of National Conflicts in Cisleithania

The Habsburg monarchy was an absolutist monarchy before 1848, and from the Theresian-Josephine period there was a tendency to introduce a centralised unitary state. However, this was resisted by Hungary, which was able to maintain its special position under constitutional law. In 1867, the Habsburg Monarchy accepted the Austro-Hungarian compromise to be organized as a dual monarchy, as a personal and real union of two equal and more or less centralized states. The Monarchy was renamed to Austro-Hungary, however, in both parts of the states, this caused various national groups to experience a sense of discomfort and threat and consequently revoked their historical rights and national law. After the establishment of the Dual monarchy, the Vienna governments first favoured the correctional measures plans leading to federalism, after the affirmation of the dualism and the centralization, however, the idea of compromises became the central focus of solving the national disputes in Cisleithania. In 1905, German and Czech politicians in Moravia managed to reach an agreement on how to regulate the national situation in the country. The Moravian Agreement, which was conceived by the Regional Committee, was not based on territorial but on personal principles and became a model for the regulation of international relations in Cislaitania. The Istrian peninsula was also a focal point of national conflict, where Slavic deputies, especially after 1883, strongly advocated the realisation of linguistic equality in the country. The Italian majority in the Istrian Regional Assembly consistently rejected linguistic equality in the Regional Assembly. The Italian side became more receptive to Slavic demands only after the introduction of universal male suffrage for the National Assembly (1907), when it became clear that the process of political democratisation was working in favour of the emancipation of the majority Slavic population. In 1908, the Istrian Agreement, or the Regional Electoral Reform, was signed. The Slavs on the Istrian peninsula have thus won a victory. The Istria Agreement was based on the territorial division of electoral districts according to the principle of nationality and ensured that neither side majorised the other.

Key words: *Political history, the Moravian compromise, the Istrian Compromise 1908*